

UOT 76.02

FLORA İSGƏNDƏRLİ*

KAZIM KAZIMZADƏNİN ƏSƏRLƏRİNDƏ MƏKAN
TƏRƏNNÜMÜNÜN LİRİK-ROMANTİK İFADƏSİ

Azərbaycanın istedadlı rəssamlarından olan Kazım Kazımzadənin yaradıcılığı öz geniş tematik diapazonu ilə diqqəti cəlb edir. Onun yaradıcılığında fərqli mövzulara müraciətə rast gəlmək mümkündür. Bu mövzular rəssam tərəfindən fərdi yaradıcılıq üslubu ilə həll olunmuşdur. Rəssamın rəsm əsərlərində əsas yerlərdən birini məkan anlayışı tutur. Məqalədə Kazım Kazımzadə əsərlərində məkan həllinin incəlikləri araşdırılmışdır. Müəllif belə bir qənaətə gəlmişdir ki, qrafik əsərlərində məkan təsvirlərini verən rəssam daha obyekt və elementlər arasındakı əlaqələndirməni əsas tutmuşdur.

Açar sözlər: Qrafika, illüstrasiya, xalça, obraz, emosiya, bədii.

İstedadlı rəssam Kazım Kazımzadənin geniş yaradıcılıq diapazonuna daxil əsərləri özünün fəlsəfi anlayışı, realistik tərənnümü, hadisələrə fərdi yanaşması, obrazlılıq anlayışının geniş ifadəsi, bədii ifadənin emosional gücünün təqdimini verən əsərlər daxildir. Hər bir əsərin bədii dəyərini şərtləndirən fərdi yaradıcılıq üslubu onun məkan tərənnümünün lirik-romantik ifadəsinə həsr edilmiş qrafik tablolarında da özünü göstərməkdədir.

Xalq rəssamı Kazım Kazımzadə fərqli mövzular üzərində çalışaraq, hər dəfə fərqli məkan xüsusiyyətlərinin əsərin məzmunununa uyğun bədii nəqli ilə xarakterizə etməyi bacarmışdır. Kağız üzərində karandaş, sulu boya və yaxud qarışıq texnika ilə işlənmiş əsərlərin bədii ifadə dəyərini onların dolğun kompozisiya quruluşu qrafik formatın yaradıcı imkanlarından məharətli istifadəyə görə əsaslandırmaq olar. Rəssamın əsərlərində işıq-kölgə oyunlarının iki rəngin neytral tonlarında ifadəli, təzadların kölgələr və çalarlar vasitəsilə yaradılması, işıq tonunun düzün verilməsi əsərin real təsvir formasını gücləndirmişdir.

Ümumiyyətlə, əsərlərində milliliyə meyil edən Kazım Kazımzadənin yaradıcılığı eyni zamanda məkan təsvirlərinin də xarakterik obrazının qrafik üsulların mahir istifadəçisi kimi həyata keçirməsi ilə də səciyyəlidir. Klassik təsviri sənət ənənələrinə biganə qalmayan rəssamın yaradıcılığında ənənəvi təsvir forması bu əsərlərin daha diqqətçəkən olmasını, hər zaman sevgi ilə qarşılanmasını şərtləndirən səbəbdir. K.Kazımzadə məkanın tərənnümündə adətən real formaların tərənnümünə üstünlük vermiş, mücərrəd ifadə formalarından bir qədər yayınaraq daha anlaşılqı formalarla, realistik janrın dərinliklərinə varmaqla, ağ və qara rəngin vasitəsilə xüsusi harmoniya yaratmağa çalışmışdır. Qrafik əsərlərində məkan təsvirlərini verən rəssam daha obyekt və elementlər arasındakı əlaqələndirməni əsas tutaraq bu yoldan davam etməyi doğru hesab edirdi. Diqqət edildiyində aydın olur ki, rəssam mürəkkəb kompozisiya elementlərindən bir qədər yayınaraq, məkanın ağırlıqlarını deyil, onun romantikasını, lirizmini təqdim etməyə daha çox üstünlük vermişdir. İstənilən mühit olsun, məkan təsvirlərinin bədii-qrafik görünüşünün realistik janrda həll edilməsi K.Kazımzadə yaradıcılığının şərtləndirən amildir.

Qeyd olunanlara misal olaraq rəssamın 1940-cı ildə "Azərbaycan nağıllarına" edilmiş illüstrasiyasını göstərmək olar. Əsərdə baş verənlərin qədim bir şəhər mühitini anlatması məkanın memarlıq mühitinin mükəmməl həlli ilə yadılmışdır. İki nəfər kişinin bir-biri ilə söhbəti, qapıda dayana gözlətinin böyi xarakterizə edən obrazı sarayı göstərək içəriyə dəvət etməsi təbii ki, mövzunun süjet xəttinə uyğun təsviri əks etdirir. Lakin məkan tərənnümünün lirik-romantik ifadəsindəki əsas nüansın məkan-mühitin qədim Şərq memarlıq abidələrinin

münasibinə uyğun həll edilmişdir. Sarayın qapı divarları üzərində Şərq üslubunda həll edilmiş naxış elementləri ağ-qara rəngin düzgün kölgə keçidləri ilə olduqca möhtəşəm görünür. Tikilinin yuxarı hissəsində daha fərqli bir üst mərtəbə yerləşdirilmişdir ki, bu da qədim sarayın maraqlı görkəmini təqdim edir. Qapının arakəsmələri arxalı olaraq ətrafları bəzəklə haşiyələrlə çərçivələnmişdir. Tikli eyni formada uzanaraq ağacların arxasında itərk öz davamı haqqında fikir yaradır. Rəssam burada tamaşaçı gözünü ilə görə biləcək məkanda artıq detallara yer vermədən, əsas olanları təqdim edərək izləyici fikrini yayındırmadan tabluya diqqət yetirməsinə çalışır.

Obrazların kifayət qədər ciddi görkəmi ilə məkanın real tərənnümü arasındakı uyğunluq bütövlükdə əsrin uğurlu kompozisiya həllini səciyələndirir. Həç bir elementin məzmununda kənarda qalmasına və yaxud boşluğa doldurmağa xidmət etməsinə imkan verməyən sənətkar qrafik üsulların kamil bilicisi kimi əsərə müəlliflik etməyə nail olmuşdur.

Hava mühiti ilə birləşən mənzərənin xoş əraisi sadəcə iki insanın sakit iştirakı ilə də xarakterizə olunur. Sarayın yerləşdiyi küçədə çoxsaylı ağacların pərəkəndə sıralanması perspektivə doğru uzanaraq gözdən itir. Daha uzaqlarda da digər fərqli tikililərin damları görünməkdədir. Məsələn, Freqbeski Qvardinin xarakterik həllə malik əsəri vardır ki burada da rəssamın məxsusi millilik prizmasından yanaşması diqqət çəkir. Belə ki, sağ və solda, eyni zamanda uzanan xətt boyunca verilmiş tikili Avropa memarlıq üslubunda həll edilmiş, ətraf mühitdə ağacların, digər element və detalların görünüşü işıq tonunun uğurlu verilməsi kölgələrin, ştrixlərin vasitəsilə uğurlu sənət əsərini meydana gətirmişdir. Əsrin lirik tərəfi meydana təhna çalmış insanın addımlarının qeyr-iradi olmasını, məkanın boşluqda qalan mühiti ilə mənəvi boşluğun əlaqələndirilməsidir.

Kazım Kazımzadənin də əsərində marağ yaradan hissələrdə insan qarşısına çıxan suallar vardır. Məhz bu suala cavab axtarışı verilmiş məkan təəssüratının yazılı materialdan oxunmasına olan marağı xüsusilə artırır.

Havanın bir qədər buludlu olması, yaz günün xatırladan əsrin və xoş havanın təmiz nəfəsi, bütün məkan mühiti ilə əlaqə yaradaraq kəskin süjetdən uzaq, dramatik səhnə formasını deyil, olduqca sakit, xoş əbu-havanı tamaşaçısına təqdim edir. Burada fərqli təsvir forması ilə rəssam adi naturaçılıqdan qaçaraq, onu daxili prizmasından keçirib məkana olan münasibətini təqdim edir. Qrafik tabloda rəssamın məkan duyumu, onu hiss etmə forması təsvir olunmuş obrazların da adi hərəkət formalarına baxmayaraq dərin məzmun marağ yaratması ilə özünün mükəmməl həlinə nail olmuşdur.

Tablonun ön aşağı hissəsində qızıl gül kolunun təsviri sanki özünə yer edərək tabloda daxil olur. Buradan başlayaraq əsas səhnəyə açılan təsvirin lirizmi həyata və nöqtəyə özünü hiss etdirməyə başlayır. Qeyd edilən nüansı rəssam olduqca realılıqla məhz bu nöqtədə keçirmişdir. (ill. 1.)

K.Kazımzadənin "Maqanın nağılı"na etdiyi illüstrasiyasında olduqca həssas hissələrin tərənnümü, hiss və həyəcan oyanad məkanda gözəl təbiət səhnəsi ilə birləşdiyi göstərilmişdir. Bu vəsitə ilə təsir gücünü daha da qüvvələndirən əsərdə kölgəli ştrixlər, işıq nüansının ifadəli təbii möhrəm hissələrin yaşatdığı həyəcamı tamaşaçısına bütün reallığı ilə hiss etdirir.

Gözəl bir mənzərə təsviri six ağacların, bitkilərin, güllərin-çiçəklərin arasındadır. Bu təsvir manerəsi adətən rənglərin harmonik ifadəsi ilə həyata keçirilir. Lakin rəssamın yüksək sənətkarlıq məharəti kağız üzərində karandaşla edilmiş təsvirdə belə hər bir detalın rəng duyumu, reallığını, canlılığını izləyicisinə çatdırmaq çətinlik çəkmir.

İki hissəyə bölünmüş təsviri gölün parlayan suları ayırır. K.Kazımzadə suyun üzərinə düşən kölgəli təsvirləri belə o qədər realılıqla canlandırılmışdır ki, hətta onun sahiliində təsvir edilmiş insanların ehtiyatını hiss etməyə bilmirsen.

Sahilin tamaşaçı ilə üz-üzə dayana hissəsində üç nəfər qadın dayanmışdır ki, onlardan

mərkəzdə olan xanım, digərləri isə onun qulluqları kimi tərənnüm edilmişdir. Bunu rəssam geyim tərzinin fərqli cəhətləri ilə də önə çatmışdır. Mərkəzdəki əsas obrazın sevgi anlarından doğan lirizmi təbiətin gözəl mühitində canlandıran rəssam obrazın nurlu çöhrəsi ilə onların şəffaf parlılığını əlaqələndirmişdir. Burada birləşən məkan, insan və daxili hissələr üçlüyünü yaratdığı romantik ifadəsini rəssam qarşı tərəfdə dayanaraq sanki gözəlliyə ithafılar söyləyən gənc şəxsin obrazında daha da təsirlənmişdir. Onun baş çalması, uzun arxalığı üzərindən atılmış geyim təzri, eləcə də enli şəlin geyimin üzərindəki tərənnümü xoş ovaqat yaradır.

Rəssam uzaqdan görünən yamaclar, dağların, dərələrin yaşılığını, hündür ağacların, ön hissədəki mənzərə ilə bərabər əsas səhnənin sanki "çərçivəsi" kimi təqdim etmişdir. Bütün bunlar həç bir könər rəngin istifadəsi olmadan, sadə qələmin istifadəsində özünü olduqca məharətli bədii ifadə tərzinə yüksəlməyi bacarmışdır. Gəncin arxasından tamaşaçısına tərəf olmasına baxmayaraq bütün ətraf mühit və bədən jestinin ifadə etdiyi əlaqəli təsvir həssas formalarla qarışırma çıxmaqdadır. Obrazın sağ yan tərəfindən uçan bir ağacın onunla yan-yanaya dayanması da əsərdəki lirik bədilliyi gücləndirir. Gölün hər iki sahilı boyu uzanan yarpaq, qızılgül kolları, hətta torpağın taravtı belə özünün reallığını, canlılığını tamaşaçısına yaşatmaqdadır.

Qeyd edilən tabloda rəssam mimika və hərəkətdə, peyzağ, işıq-kölgə və s. nüanslarla rəsmə olan münasibətini əsaslandırmışdır. Bu əsaslandırmada duyğulu anların, yaşananların səmimi hissələrdən doğmasını məhz gözəl təbiət qoynunda çatdırılması nə qədər əsrin süjet xəti və təsvir dilinin əks etdirilməsi hesab edərsə də, burada fərdi yanaşma, dəyərləndirmə, estetik zövq məhz sənətkar yaradıcılığının məharətidir.

Tablonun yuxarı qismi nisbətən tünd çalarda ifadə olunmuş, obraz və elementlərin daha çox olduğu aşağı hissə isə daha açıq tonlarda verilmişdir. Rəssam boşluqda qalan hissənin daha tünd dəyərləri ilə aşağı qismində parlaqlıqda hissələrin daha aydın və səmimi obrazlaşdırılması məqsədindən çıxış edərək istəyini nail olmuşdur. Bununla gölün açıq sularının üzərindəki parlaqlıq daha aydın şəkildə nəzəri cəlb edir. (ill. 2.)

Kazım Kazımzadənin Azərbaycanın böyük xalça ustası, xalça sənətində yeni nəfəs verən görkəmli sənətkar Lətif Kərimov yaradıcılığına verdiyi dəyər onun "Azərbaycan xalçası" adlı qrafik tablosunda xüsusi kompozisiya quruluşunda təqdim edilmişdir.

Əsr bir qədər simvolik mahiyyət daşıyaraq realılıqda uzaq, nağılları formaların simvollaşdırılması quruluşunda həll edilmişdir. Belə ki, Lətif Kərimovun orta əsrlər elm adanlarının klassik geyim formasında, uzun ağ saqqalı tərənnümü onun bir ustad sənətkar olduğunu göstərir. Yüzlərlə "uçan xalça"nın səhrli nağıl dünyası bir çox xalqlar kimi Azərbaycanın folklorunda özünə geniş yer almışdır. Burada əsərin gələcəyi, insanların havaya qalxıb bir yerdən digər yerə getməyi haqqında yaranmış ilkin təsəvvürlər kimi formalaşan elementdən rəssam tamamilə fərqli bir məna-dəyər çıxarmışdır.

Əsərdə geniş bir məkan təsviri verilmişdir ki, bura göy üzünün kölgələrlə həll edilmiş ara-sıra buludlu görüntüsü və sadəcə obyektlərin iştirak etdiyi yer təəssüratı verilmişdir. Geniş bir boşluğun iqrəsidir, yəni digər təbiət elementlərinin iştirak etmədiyi bir səhnədə rəssam zamanın və məkanın birləşdiyi anı tamaşaçısına uğurlu bədii ifadələrlə çatdırmağı bacarmışdır. Yerdə yuxarıya – "uçan xalçaya" tamaşaçı bir dəstə qadının təəcübü diqqət çəkir. Onlar əllərini göyə qaldıraraq xalçaya yüksəlməyə çalışırlar.

Xalçanın küləyin istiqamətindən yellənən plastik forması üzərində böyük ustadın simvollaşdırılması obrazı canlandırmışdır. Qədim ənənəni yeni elmi araşdırmasını aparən, milli xalça sənətində yeni nəfəs verən, onun ornamental dəyərlərini yeni mərhələsinə müəyyənləşdirən görkəmli xalçacının bir yanında onun həyatə keçirdiyi kitablar cild-cild üst-üstə qalanmışdır. Rəssamın bir əlini yuxarıya qaldırıb nə işə izah edir, digər əlinə isə tutduğu kitab

qoıtıǵına qoyub sıxıǵırdır. Bununla Lətif Kərimovun xalça sənətini "göylərdə yüksəltməsi", onu uca zirvələrdən görünəcək qədər şöhrətə çatdırması fərqli simvolik formalarla öz həllini tapmışdır. Əsərdəki məkan və hadisələrin əsasında dayanan əsas məqsəd burada K.Kazımzadənin uğurlu əlaqələndirmə, eləcə də hadisəyə lirik-psixoloji yanaşma üsulu ilə həyata keçirilmişdir. Millilik prinsiplərinin irəli sürülməsi tabloda Ustad sənətkarın orta əsrlər Azərbaycan geyimlərinin əsaslarına müraciət etməsi ilə həyata keçirilmişdir. Bundan əlavə uzun aǵ saqqalın törənməmi də diqqət çəkir ki, bu da saç-saqqalını sənətdə əgərtmiş alimin zəhmətini, fəaliyyətini əsaslandırır.

Aşağı hissədə verilmiş xalçaçılar daha kiçik formada, əsas səhnənin baş obrazı isə daha böyük ölçüdə törənmə edilənlərlə, rəssam ənənəvilik və yenilik arasındakı fərqi izah edir.

Eyni zamanda milli-maddi dəyərlərə verilən qiyməti Kazımzadə həm də ruh yüksəkliyi ilə canlandırmağa üstünlük vermişdir. Kifayət qədər ciddi təsvir vasitələrindən bir qədər yayınma, hadisəyə nikbin hisslərlə yanaşmanın həyəcannın Lətif Kərimovu simvolizm edən obrazın sifət cizgiləri də bürüzə verir.

Bütün bu qeyd edilənlər göstərdiyi kimi, əslində digər elementlərin iştirak etmədiyi boşluqda törənmə edilmişdir. Artıq bir detalın ifadəsini mövzudan yayınmaq hesab edən rəssam hava mühitinin dolğun ifadəsi ilə göy və yer üzünün əlaqələndirilməsində öz məqsədinə nail olmağı bacarmışdır.

Bu bədii yanaşmanın təsirləri rəssamın xalça sənətinə verdiyi böyük dəyər kimi diqqət çəkməlidir. Kazım Kazımzadə orta əsrlər Şərq miniatur sənətinin əsaslarından təsirlənərək yaratdığı illüstrasiyalari ilə maraqlı olmuşdur ki, belə bir nümunənin təsviri əsasında 1940-cı ildə xalça layihəsi həyata keçirilmişdir. Xalçanın ana hissəsini təmsil edən təsvirin parlaq tonları ara səhələrin zoğalı çalarları fonunda özünün d h ifadəli təsiri dəyərləndirir.

Əsərdə təqdim edilmiş mənzərə özünün təbiət mötəvillərini, eləcə də memarlıq-məkan mühitinin təsiri aurası ilə maraqlı oyadır. Nizami Gəncəvinin "Nuşirəvan və bayquşların söhbəti" əsərindən götürülmüş səhnə bir dağınıq məkəndə keçən şah və onun vəzirinin söhbətini əks etdirir.

Rəssam bu mövzuya qrafik sənətdə kağız üzərində karandaş texnikası ilə müraciət etmişdir. Həmin əsərdə emosional gücün təsirliliyi əsasən formaların, elementlərin formalaşdırılmasında mükəmməl təsvir vasitələri ilə diqqət çəkir. Xalça üzərində verilmiş təsvirdə isə rəng harmoniyasının yaratdığı təzadları münasibətlər daha qabarıq verilərək əsərin mahiyyətində dayanan məqsədin açılmasına xidmət edir.

Ara-sıra görünən aǵ buludlu mavi səman və daha isti, əsasən aqressiv tonlarla həll edilmiş məkan arasındakı ziddiyyət münasibətlərini, hakimiyyət və xalq münasibətlərinin arasındakı aǵır keçidi törənməni edir. Əslində olduqca gözəl təbiət mənzərəsinin daxilə uçuşu, dağınıqlıq evləri və söhbət edən bayquşları göstərməklə rəssam gözəlliyin içindəki "çirkinliyi" kontrastlı ifadələrlə nümayiş etdirmişdir. Məsələn, bu mənzərənin ekspressivliyi gücləndirmək üçün, rəssamın digər bir çox əsərlərində olduğu kimi məkan və hava mühiti arasındakı xarakterik əlaqələndirmənin əksi də verilə bilər. Lakin maraqlı doğuran bu əsərdə istedadlı rəssam həyatı, yaşama xarabalığı çevirən bir hakimiyyətin etinasızlığını nümayiş etdirmək üçün bu cür təzadlı bədii ifadə vasitələrindən istifadəni daha məqsəduyğun hesab etmişdir.

Tablonun sol hissəsində qəhvəyi rəngdə budaqları çılpaqlaşmış tənha bir ağacın xarakterik görkəmi təbiət və dağınıqlıq arasındakı ziddiyyəti əlaqələndirən detal kimi çıxış edir. Uzaqlarda görünən yaşıl hündür ağaclar, yaşıl yamaclar ön səhnənin təsəvvüf hissələrini yaşadır tamaşaçına. Əsərin sağ hissəsində isə ağacın çalarlarına uyğundağılmış, dağınıq hissələrinin yerə sərilirdiyi uçuq divarlar verilmişdir. Divarın üst hissəsində iki bayquşun kiçik törənməmi diqqət çəkən formalarla canlandırılmışdır.

K.Kazımzadə xalça üçün seçilmiş səhnənin fərqli variantını elə bir tərzdə ifadə etmişdi ki, ona tamaşa edən insan sadəcə hadisənin ağırlığını hiss etmir, harmonik bədii ifadənin dolğun çalarları ilə də qarşılaşır. Bundan əvvəlki qrafik tabloda olduğu kimi daha aqressiv formaların verilməsi bu əsərdə o qədər də özünü göstərmədən, təbiətin xoş mənzərəsi də əsərdə müəyyən hissələrdə doğru kompozisiya quruluşunda yer almışdır.

ƏDƏBİYYAT

1. Kərimova S. Kazım Kazımzadə. Bakı: 2014. S. 303.
2. Əliyev Z. Cizgilərdə yaşayan ömür. // Respublika. 2013. 7 avqust. S. 7.
3. Əliyev Ziyadxan. Sənətkar ömrü. Bakı: 1993. 32 s.

**Azərbaycan Dövlət Rəssamıq Akademiyasının dissertantı
e-mail: isgenderliflora1987@gmail.com*

THE LYRIC-ROMANTIC EXPRESSION OF SPACE IN WORKS KAZIM KAZIMZADEH

Art creativity of Kazim Kazimzadeh, one of the most gifted artists of Azerbaijan, draws attention with a wide range of the thematic directions. In its works it is possible to meet the appeal to various subjects. These subjects which he addressed were always solved the artist in a personal creative style. One of the main places in pictures of the artist is occupied by the concept of space. In article subtleties of spatial resolution in Kazim Kazimzade's works are investigated. The author came to a conclusion that the artist who gave space descriptions in the graphic works, most likely, allocated the main place to a link between objects and elements.

Keywords: *graphics, illustration, carpet, image, emotion, art.* Искеңдерли Флора

ЛИРИКО-РОМАНТИЧЕСКОЕ ВЫРАЖЕНИЕ ПРОСТРАНСТВА В ПРОИЗВЕДЕНИЯХ КАЗИМА КАЗИМЗАДЕ

Художественное творчество Казима Казимзаде, одного из самых талантливых художников Азербайджана, привлекает внимание широким спектром тематических направлений. В его работах можно повстречать обращение к различным темам. Эти темы, к которым он обращался, всегда решались художником в личном творческом ключе. Одну из главных мест в картинах художника занимает концепция пространства. В статье исследуются тонкости пространственного разрешения в работах Казима Казимзаде. Автор пришел к выводу, что художник, давший пространственные описания в своих графических работах, скорее всего, основное место выделял связующему звену между объектами и элементами.

Ключевые слова: *графика, иллюстрация, ковер, образ, эмоция, искусство.*

(AMEA-nın müxbir üzvü Cəfər Qiyasi tərəfindən təqdim olunmuşdur)

Daxilolma: *İlkin variant 28.02.2019
Son variant 24.06.2019*